

Etnonacionalizam, društvena (dez)integracija i pozicioniranje spram etnički »drugih« u višetničkim područjima Hrvatske

Mrakovčić, Marko

Source / Izvornik: **Revija za sociologiju, 2015, 45, 5 - 35**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.5613/rzs.45.1.1>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:118:208175>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-14**

PRAVI

Pravni fakultet Faculty of Law

Sveučilište u Rijeci
University of Rijeka

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Law](#)
[- Repository University of Rijeka, Faculty of Law](#)

uniri DIGITALNA
KNJIŽNICA

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Etnonacionalizam, društvena (dez)integracija i pozicioniranje spram etnički »drugih« u višeetničkim područjima Hrvatske

Marko MRAKOVČIĆ

*Pravni fakultet, Sveučilište u Rijeci, Hrvatska
mmrakovcic@pravri.hr*

U radu se analizira karakter veze između etnonacionalizma i (dez)integracije višeetničkih područja. U prvom se dijelu prezentiraju Delantyjev i O'Mahonyjev model polja nacionalističkog djelovanja te Brubakerov kognitivistički pristup. Autor smatra da ti teorijski pristupi mogu objasniti uzroke nejednakih iskustava dezintegracije višeetničkih područja nastalih u kontekstu etničkih napetosti u širem okruženju. U drugom se dijelu rada, na osnovi podataka prikupljenih metodom ankete u šest višeetničkih gradova/općina Hrvatske, testiraju hipoteze izvedene iz spomenutih teorijskih pristupa. Rezultati pokazuju da je otvorenost etničkih granica u svim mjerenim aspektima viša u područjima koja nisu doživjela značajnu društvenu dezintegraciju nego u onima koja jesu. Naslanjajući se na prezentirane teorijske pretpostavke, nalaze postojećih istraživanja i rezultate ovog istraživanja, zaključuje se da upravo produkti dinamike polja društvenog i političkog djelovanja, a ne karakteristike etničkih skupina same po sebi, oblikuju nejednaka iskustva (dez)integracije višeetničkih područja.

Ključne riječi: etnonacionalizam, društvena (dez)integracija, otvorenost etničkih granica, suživot, višeetnička područja

1. Uvod

Od raspada bivše Jugoslavije procesi transformacije, institucionalizacije i integracije hrvatskog društva prožeti su strukturnim proturječnostima i društvenim napetostima.¹ Ti su se procesi odvijali u kontekstu urušavanja socijalističkog sustava, eskalacije etničkih napetosti, ratnog stanja i prisilnih migracija. Zbog toga je i pronalazak novih normativnih i legitimacijskih

¹ Ovaj je rad proizašao iz znanstvenog projekta »Socijalna integracija i kolektivni identiteti u višeetničkim područjima Hrvatske« koji se provodio uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

osnova, kako za transformaciju postojećega i uspostavu novoga društveno-političkog poretka, tako i za izgradnju novog oblika zajedništva koji će integrirati odnose između postojećih aktera i skupina, bio znatno otežan. Budući da je diskurs bratstva i jedinstva nestao zajedno s bivšom Jugoslavijom, shvaćanje uloge i prava etnički »drugih« postalo je centralnim pitanjem društvene solidarnosti, kako na nacionalnoj, tako i na razini lokalnih višetničkih zajednica (gradova/općina). Etničnost je postala jednim od temeljnih markera kolektivne identifikacije i pozicioniranja spram »drugih«. Postala je osnovom putem koje se poticala mobilizacija širokih masa, putem koje su se legitimirala institucionalna rješenja te definirali okviri »željnog« modela zajedništva i integracije. Točnije, nakon što su u okviru država bivše Jugoslavije dominantni društveno-politički diskursi etnizirani, etnička je pripadnost postala jednim od temeljnih kriterija kategorizacije i organizacije društvenog i političkog života. To je generiralo brojne izazove društvenoj integraciji u višetničkim područjima. U najblažem obliku to je vodilo povećanju etničke distance, a u najekstremnijem progonu etnički »drugih« i etničkom čišćenju. Ipak, iskustvo je pokazalo da su neki višetnički gradovi/općine, unatoč dominaciji etnonacionalističkog diskursa i eskalaciji etničkog nasilja u širem okruženju, uspjeli izbjeći značajnu etnizaciju društvenog života i značajnu društvenu dezintegraciju. Ti primjeri, kako primjećuju Varshney (2002: 3) i Katunarić (2007: 392), pokazuju da polazišta glavnih tradicija istraživanja etničkih sukoba ne mogu na adekvatan način objasniti zašto su, unutar iste etničkim napetostima opterećene države ili regije, neka višetnička područja sličnih društvenih obilježja doživjela eskalaciju etničkog nasilja i društvenu dezintegraciju, a neka nisu. Zbog toga se u nastavku analizira pretpostavke novijih pristupa nacionalizmu za koje se smatra da mogu objasniti nastanak spomenutih razlika. Hipoteze izvedene iz tih pristupa testirane su na osnovi podataka prikupljenih empirijskim istraživanjem u šest višetničkih gradova/općina Hrvatske.

2. Povezanost opredmećivanja etnonacionalizma i društvene dezintegracije višetničkih područja

U ovom se radu etnonacionalizam definira kao skup društvenih i političkih narativa, diskursa i praksi koji se temelje na pretpostavci da izvori grupne posebnosti i solidarnosti proizlaze iz zajedničkoga etničkog podrijetla. Ti se narativi, diskursi i prakse zalažu za stvaranje društveno-političkog poretka prema etničkom »ključu«. Oni po pravilu teže da u okviru »željenog« poretka njihova etnička skupina ima prednost nad svim drugim etničkim

skupinama, i to u svim segmentima društvenoga, političkog i ekonomskog života.² Društvena (dez)integracija definira se kao dimenzija društvenog života koja se tiče stupnja kooperativnosti ili konfliktnosti odnosa u nekoj zajednici ili društvu između skupina ili aktera različitih identiteta ili interesa. Odnosno, određuje ju se kao onaj aspekt društvenog i političkog života koji se odnosi na karakter i dinamiku društvene solidarnosti između interesno ili identitetski različitih aktera i skupina.³ Shodno tomu, smatramo da je iz perspektive karaktera solidarnosti u nekoj višetničkoj zajednici nakon razdoblja etničkih napetosti, idealnotipski gledano, moguće razlikovati dvije dijametralno suprotne situacije.⁴ Jednu reprezentira slučaj u kojem se potencijalne ili manifestirane napetosti između aktera ili skupina različitih interesa ili identiteta uspjevaju razriješiti, u okviru institucija sustava i/ili svijeta života, na način koji ne dovodi do eskalacije sukoba i nasilja između »drugih i drugačijih«. U takvom slučaju nastala kriza se uspješno razrješava i ne ostavlja dublje tragove na »tkivu« i solidarnosti zajednice. U drugom slučaju, kad se krizne situacije ne uspiju razriješiti na zadovoljavajući način, između aktera ili skupina suprotstavljenih interesa ili identiteta lako može

² Budući da su se građanski nacionalizam i etnički nacionalizam u mnogim državama srednje i jugoistočne Europe u praksi često međusobno preklapali ili barem dodirivali, te pojave u tim područjima nije uvijek moguće posve jasno razlikovati (Jović, 2012: 169). Ipak, smatramo da je za analizu dinamike društvene (dez)integracije konkretnih višetničkih zajednica i analizu karaktera etničkih odnosa u nekoj regiji analitički korisno razlikovati društveno-političke diskurse koji teže kategorizirati i organizirati društveni i politički život više prema građanskom ili više prema etničkom ključu.

³ Zbog složenosti fenomena (dez)integracije i postojanja različitih načina njegove konceptualizacije u okviru sociološke teorije (v. Kalanj, 1997; Tomić-Koludrović, 1999; Mrakovčić, 2013), određenje društvene (dez)integracije u ovom je radu izvedeno iz pristupa D. Lockwooda (1964), koji u svojoj raspravi o procesu (dez)integracije društva prvi uvodi distinkciju između systemske i društvene (dez)integracije, te Banovčeve i Mrakovčićeve (2007) rasprave koji o tom problemu raspravljaju i u kontekstu specifičnosti pristupa različitih socioloških teorija i u kontekstu rasprave o nacionalnoj integraciji kao dominantnom obliku integracije modernih društava.

⁴ Već je u okviru teorijske konceptualizacije mogućih iskustava dezintegracije i reintegracije »lokalnih« višetničkih područja u kontekstu ratnih događanja i nasilnih etničkih sukoba u širem okruženju, ponuđena tipologija koja razlikuje dvije idealtipske situacije. Prva se odnosi na višetničke sredine koje su unatoč plimi međuetničkih napetosti, sukobima i nasilju u širem okruženju uspjele zadržati svoj integritet bez većih promjena u (multietničkom) sastavu stanovništva, a druga se odnosi na sredine koje su doživjele nasilne sukobe i nezanemarive promjene u (multietničkom) sastavu stanovništva (Katunarić, 2007: 391). Empirijski radovi nastali u okviru projekta iz kojeg se koriste podatci i u ovom radu bez iznimke polaze od spomenute tipologije i diferenciraju dvije kategorije iskustva društvene (dez)integracije višetničkih područja (Banovac, 2009, 2010, 2012; Banovac, Katunarić i Mrakovčić, 2014; Katunarić, 2010a, 2010b; Mrakovčić, 2010; Sekulić, 2010).

doći do eskalacije otvorenih sukoba pa i nasilja. Takav rasplet po pravilu dovodi do značajnog razaranja »tkiva« i solidarnosti zajednice, odnosno do onoga što u ovom radu definiramo kao iskustvo značajne društvene dezintegracije. Iako oba tipa u konkretnim društveno-povijesnim situacijama mogu pokazivati veće ili manje varijacije, smatramo da je dihotomija koju oni predstavljaju analitički korisna jer omogućuje da se utvrdi je li neka višetnička zajednica u nekom vremenskom razdoblju obilježenom kriznim tendencijama doživjela značajnu društvenu dezintegraciju u odnosu na neko drugo vremensko razdoblje koje je krizi prethodilo.

Nadalje, kako bi se problematizirao karakter odnosa između opredmećivanja (etno)nacionalizma i društvene (dez)integracije višetničkih područja, u ovom se radu polazi od temeljnih ideja Delantyjeva i O'Mahonyjeva modela polja nacionalističkog djelovanja i Brubakerova kognitivističkog pristupa. Delanty i O'Mahony naglašavaju ambivalentan karakter nacionalizma kao društvenog i političkog fenomena. Smatraju da se može opredmetiti i kao dinamični fenomen koji potiče dezintegraciju postojećih poredaka i kao postojan element svakodnevne reprodukcije društva putem kojeg se poredci legitimiraju i stabiliziraju. Dakle, ističu da nacionalizam u nekim slučajevima može biti temelj systemske i društvene integracije društva, ali i da, zbog ovisnosti o relativno nepostojanom i potencijalno konfliktnom kulturnom poretku, u drugim lako može postati glavna prepreka tim procesima (Delanty i O'Mahony, 2002: 54).⁵ Zbog toga smatraju da se veza između nacionalizma i (dez)integracije ne smije konceptualizirati na jedno-dimenzionalan način.⁶ Usto, naglašavaju da je za razumijevanje dinamike spomenute veze, nacionalizam neophodno promatrati kao oblik kolektivne identifikacije koji se može konstruirati putem djelovanja aktera, ali i kao

⁵ Budući da na sebe vežu snažne osjećaje, mitizirani i kanonizirani oblici narodne kulture mogu postati vrlo pogodna (pa i pogubna) sredstva za manipulaciju i instrumentalizaciju masa u različite svrhe (Skledar, 1999: 49).

⁶ Već su Berger i Luckmann (1992) upozorili na to da je društveni poredak kontinuirani proizvod ljudske djelatnosti koji povratno ima učinak na svijest ljudi. Pokazali su da se manifestacije djelovanja ljudi tijekom vremena (putem procesa institucionalizacije) objektiviziraju u društvenoj zbilji te počinju povratno utjecati na svijest i djelovanje ljudi. Zbog toga za razumijevanje procesa konstrukcije društvenog života treba uvijek razmatrati dijalektiku odnosa između subjektivne i objektivne razine društvenog života. To je posebno važno u analizi načina na koji nacionalizam konstituira ili (dez)integrira društveni poredak, jer on u tim procesima, po pravilu, simultano »zahvaća« aspekte subjektivne i objektivne društvene zbilje. O primjeni tog teorijskog modela na analizu konstrukcije (etno)nacionalističke mobilizacije Srba u Hrvatskoj između 1990. i 1995. vidjeti: Žunec, 2008.

fenomen koji se može institucionalizirati kao osobita forma organizacije društva (Delanty i O'Mahony, 2002: 28). Zbog toga je za razumijevanje veze nacionalizma i (dez)integracije nužno objasniti kako se nacionalizam opredmećuje u društvenoj zbilji i kako posljedice tog procesa utječu na (dez)integraciju poretka i društvenih odnosa. U tom smislu Delanty i O'Mahony razlikuju četiri samostalna, ali međusobno povezana, polja nacionalističkog djelovanja.

Polje kulturne inovacije reprezentira procese putem kojih akteri u okviru svijeta života generiraju kulturne proizvode (narrative, diskurse) s namjerom da oni postanu prepoznata osnova kolektivne identifikacije neke skupine ljudi. Iako ne mora nužno imati jasne političke ciljeve, kulturna proizvodnja te vrste nerijetko je antagonistički nastrojena prema postojećem poretku i akterima koji se s njim identificiraju. Drugo polje, društveno-političke inovacije ili mobilizacije, reprezentira procese vezane uz pokušaje nacionalističkih aktera da stvorenu kulturnu inovaciju uvedu u politički sustav, s ciljem transformacije političkog poretka. Ti procesi podrazumijevaju klasičnu instrumentalnu političku akciju s ciljem mobilizacije širih masa (Delanty i O'Mahony, 2002: 52). Prethodna polja pokazuju da je za razumijevanje dinamike (dez)integracije višetničkih područja nužno razmotriti vezu između poruka koju odašilju nacionalistički poduzetnici i reakcija »šire« publike.⁷

Treće polje reprezentira proces utjelovljenja općih skupova kulturnih uvjerenja, normi i praksi u okviru svijeta života. Ti setovi stvaraju društveni kontekst koji postavlja okvire kooperacije i međusobnog razumijevanja postojećih etničkih skupina. U svojem najekstremnijem obliku mogu voditi i etnocentrističkom isključivanju onih koje se doživljava kao »autsajdere« (Delanty i O'Mahony, 2002: 52). Spomenuta kulturna osnova može poslužiti i za legitimiranje izgradnje »poželjnoga« društvenog poretka. Kad se ti skupovi uvjerenja i normi institucionaliziraju kao pravila operativne i legitimacijske kulture, oni stvaraju institucionalnu jezgru sustava koja generira četvrto polje djelovanja. To polje djelovanja predstavlja širi institucionalni kontekst spram kojeg se pripadnici različitih etničkih skupina trebaju pozicionirati kad djeluju unutar postojećih podsustava poretka. Ako neka skupina smatra da institucionalni okviri operativne i legitimacijske osnove

⁷ U analizi spomenutih procesa nužno je imati u fokusu da društveni i politički akteri koji pokušavaju implementirati političku inovaciju u društveno-politički poredak mogu djelovati i izvan i unutar institucija političkog sustava.

poretka ugrožavaju njihov identitet, status ili egzistenciju, može doći u latentni ili otvoreni sukob s akterima koji takav poredak podržavaju (Delanty i O'Mahony, 2002: 53–54).

Prikazani model sugerira da su nacionalnost i etničnost procesni fenomeni koji postaju relevantnim čimbenikom dinamike društvenog života tek kad se putem djelovanja aktera i institucija opredmete u društvenoj zbilji. Zbog toga je, kako ističe Roger Brubaker, za razumijevanje dinamike dezintegracije višetničkih društava nužno objasniti proces postvarenja nacija i opredmećivanja etničkih skupina. Ključno je objasniti kako se »politička fikcija nacije« trenutačno i snažno realizira u društvenoj zbilji (Brubaker, 1994: 5–6). Tako se može uočiti da se nacionalizam, nacionalnost i etničnost, kad postanu temeljima kategorizacije i organizacije društvenog života, u zbilji opredmećuju kao standardizirane sheme »obračunavanja«, kao prevladavajući okviri za javnu raspravu, kao guste organizacijske mreže, kao setovi markera razgraničenja i kao obrasci za legitimizaciju javnih i privatnih identiteta (Brubaker, 1994: 7). Zato se fokus analize treba usmjeriti na proces kategorizacije društvene zbilje i posljedice koje on ima na dinamiku društvenog života. To je nužno jer »znanja« i očekivanja koje te kategorizacije pružaju, kad se utjelove u uvjerenjima ljudi i kodiraju u mitovima, narativima i diskursima, mogu na više ili manje suptilan način utjecati na prosudbe i ponašanje aktera (Brubaker, Loveman i Stamatov, 2004: 37).

Ipak, kognitivisti naglašavaju da interpretacijske sheme koje nastaju na osnovi tih kategorizacija trebaju kontekstualni stimulans kako bi producirali smisao i usmjerili djelovanje. Dakle, smatraju da je njihova aktivacija u svakodnevnom društvenim praksama određena i neposrednim »okidačima« koji proizlaze iz situacijskog konteksta.⁸ Zato je za razumijevanje procesa dezintegracije višetničkih područja nužno utvrditi koji tipovi kategorizacija u njima postoje, te koje od njih postojeći diskursi i prakse žele aktivirati, kao dominantne kriterije interpretacije društvenog života. Nužno je istražiti interakciju između kategorizacija među akterima i »eksternih kulturnih fitilja« koji kategorizacije među akterima evociraju i aktiviraju u društvenom životu. Tako se može premostiti jaz između privatnog i javnog, mentalnog i društvenog, individualnog i supraindividualnog svijeta javnih reprezentacija (Brubaker, Loveman i Stamatov, 2004: 42). To omogućuje da se etničke, rasne i nacionalne pojave objasne a da se ne upadne u zamku »grupizma«.

⁸ Ti stimulansi proizlaze ili iz samog konteksta interakcija ili »zadanih vrijednosti tacitnoga, pozadinskog znanja« (Brubaker, Loveman i Stamatov, 2004: 42).

Odnosno, da se uvidi da grupnost ne ovisi samo o sadržaju neke reprezentacije, nego i o njenoj distribuciji i aktivaciji unutar neke populacije (Brubaker, Loveman i Stamatov, 2004: 45).

Na osnovi prezentiranih ideja može se ustvrditi da proces (dez)integracije višetničkih područja treba objašnjavati kao rezultantu međuigre između formalno ili neformalno kodificiranih kategorizacija društvenog svijeta, silnica polja društvenih i političkih djelovanja koja ih aktiviraju, te reakcija koje šira javnost ima na takve impulse. Odnosno, može se pretpostaviti da će se u situaciji kad utjecajni akteri i institucije u nekoj višetničkoj zajednici uspiju »etnizirati« dominantni društveno-politički diskurs, kad u njoj etničnost postane temeljnim markerom identifikacije aktera, kategorizacije i organizacije društvenih odnosa, te kad dođe do generiranja »grupnosti« na etničkoj osnovi, povećavati vjerojatnost nastanka etničkih napetosti, sukoba i društvene dezintegracije. Istodobno, kad bi u nekoj višetničkoj zajednici spomenute tendencije bile spriječene, povećala bi se vjerojatnost da će ta područja izbjeći značajnu etnizaciju društvenog života i društvenu dezintegraciju.⁹

3. Metodologija rada

3.1. Hipoteze

Naslanjajući se na ideje prezentiranih konceptualno-teorijskih pristupa, formirane su dvije hipoteze koje će biti testirane u nastavku rada. H1: Očekuje se da ispitanici iz višetničkih područja koja nisu proživjela iskustvo značajne društvene dezintegracije, značajnu etnizaciju i opredmećivanje grupnosti na etničkoj osnovi (PBID), pokažu veću otvorenost etničkih granica nego ispitanici iz područja u kojima se značajna društvena dezintegracija (PSID) dogodila.¹⁰ Dakle, očekuje se da je otvorenost granica prema etnički

⁹ Korektnosti radi treba naglasiti da do dezintegracije nekoga višetničkog područja može doći čak i u situaciji kada u njemu prevladava otvorenost etničkih granica i međuetnička solidarnost. U tom slučaju dezintegracija može biti uzrokovana potpuno egzogenim čimbenicima, kao što su intervencije vojnih ili paravojnih formacija koje dolaze iz drugih regija ili država. Bez obzira na to, treba se složiti s J. Rydgrenom koji ističe da su društveni mehanizmi koje kognitivistička sociologija istražuje izrazito korisni za potpunije razumijevanje i objašnjavanje dinamike lokaliziranih sukoba užih razmjera, unatoč tomu što se složeni procesi (dez)integracije društva i uzroci dinamike etničkih sukoba velikih razmjera ne mogu uvijek u potpunosti objasniti isključivo putem tih mehanizama (Rydgren, 2007: 234).

¹⁰ Radi uštede prostora, u nastavku rada će se područja bez iskustva značajne društvene dezintegracije označavati kao PBID, a područja s iskustvom značajne društvene dezintegracije kao PSID.

»drugima« značajno veća u područjima bez iskustva značajne društvene dezintegracije nego u područjima s iskustvom značajne društvene dezintegracije. H2: Očekuje se da postoji značajna i pozitivna veza između razine otvorenosti etničkih granica i spremnosti na suživot s etnički »drugima«. Posljedično, očekuje se da ispitanici koji pokazuju u relativnom smislu višu razinu otvorenosti granica prema etnički »drugima«, pokazuju i veću spremnost za suživot s njima u svojim lokalnim zajednicama.

3.2. Uzorak

Kako bi se testirale postavljene hipoteze, korišteni su podatci prikupljeni metodom usmene ankete, odnosno strukturiranog intervjua. Anketno istraživanje provedeno je krajem 2008. godine u šest višeetničkih područja Hrvatske na temelju kombiniranog kvotnog i slučajnoga stratificiranog uzorka ($N = 809$). Uzorak je načelno podijeljen na dva poduzorka i distingvira višeetnička područja koja su devedesetih godina 20. stoljeća u razdoblju etničkih napetosti i ratnih razaranja doživjela značajnu etnizaciju, eskalaciju nasilja i društvenu dezintegraciju ($N_{\text{PSID}} = 387$) i višeetnička područja koja su u istom razdoblju uspjela izbjeći značajnu etnizaciju i značajnu društvenu dezintegraciju ($N_{\text{PBID}} = 422$). U prvi poduzorak (PSID) uključena su područja Gospića, Pakraca i Plaškog, a u drugi (PBID) područja Rovinja, Vrbovskog i Daruvara. Daruvar je uključen u poduzorak PBID jer je u njemu, unatoč postojanju kriznih situacija (ratnih razaranja u neposrednoj blizini i povremenih dizanja etničkih napetosti u samom gradu), očuvan suživot postojećih etničkih skupina i spriječena značajna društvena dezintegracija. Na području Daruvara, Gospića i Rovinja anketirano je po 150 ispitanika, na području Pakraca 131 ispitanik, na području Vrbovskog 122, a na području Plaškog 106 ispitanika. Da bi populacije s navedenih područja bile što bolje reprezentirane, ondje gdje je procijenjeno da je potrebno, u uzorak su osim navedenih gradova uključene i obližnje općine koje u povijesnom i životnom smislu s njima čine snažno povezan društveni prostor.¹¹ Što se tiče nacionalne strukture poduzorka PBID i PSID, treba istaknuti da se ona donekle razlikuje. U poduzorku PBID se 69,9% ispitanika izjasnilo kao

¹¹ Uzorak područja Gospića obuhvaća Grad Gospić (120 ispitanika) i općinu Lički Osik (30 ispitanika); područje Plaškog obuhvaća Grad Plaški (80 ispitanika) i općinu Saborsko (26 ispitanika); područje Vrbovskog obuhvaća Grad Vrbovsko (76 ispitanika) i općine Moravice (30 ispitanika) i Gomirje (16 ispitanika); područje Rovinja obuhvaća Grad Rovinj (140 ispitanika) i općinu Rovinjsko selo (10 ispitanika); te konačno područje Daruvara obuhvaća samo Grad Daruvar (150 ispitanika).

Hrvati, 16,8% kao Srbi, a 12,4% kao pripadnici ostalih nacionalnih manjina koji žive u Hrvatskoj. U poduzorku PSID 82,9% ispitanika se izjasnilo kao Hrvati, 11,4% kao Srbi, a 3,6% kao pripadnici drugih nacionalnih manjina. Također treba istaknuti da je broj ispitanika koji se nisu željeli očitovati o svojoj etničkoj pripadnosti dvostruko manji u PBID (0,9%) nego u PSID (2,1%). Za potrebe statističkih analiza u ovom su radu korišteni podatci koji se odnose samo na ispitanike većinske etničke skupine, Hrvate. Tako se željelo ispitati u kojoj je mjeri »etničnost« važan čimbenik kategorizacije i organizacije društvenog života upravo kod pripadnika većinske etničke skupine. Shodno tomu, analizom je obuhvaćeno 295 ispitanika iz PBID i 321 ispitanika iz PSID. Kako bi se utvrdile sličnosti i razlike između područja svugdje gdje je to bilo potrebno, analize su provedene posebno za ispitanike PBID a posebno za ispitanike PSID.

3.3. Mjerni instrumenti

Za potrebe ovog rada iz spomenutoga anketnog istraživanja korišteno je nekoliko mjernih instrumenata. Prvi se instrument sastoji od devet čestica koje predstavljaju skalu etnonacionalizma. Ispitanicima su prezentirane tvrdnje koje su se u posljednjih dvadesetak godina u okviru javnih i političkih rasprava mogle čuti kao dio (etno)nacionalističkog diskursa. Čestice ispituju stavove ispitanika o zajedničkom podrijetlu kao temelju povjerenja među ljudima te kao temelju za izgradnju »poželjnih« društvenih odnosa i »idealne« države. Dio čestica upotrijebljenih u konstrukciji ove skale u identičnom je ili djelomično jezično modificiranom obliku preuzet iz već postojećih skala etnocentrizma (Čulig, Kufrin i Landripet, 2007) ili nacionalnog ekskluzivizma (Sekulić, 2011, 2012), a dio je osmišljen za potrebe ovog rada. Od ispitanika je zatraženo da se izjasne u kojoj se mjeri slažu s ponuđenim tvrdnjama odabirom nekog od sljedećih stupnjeva (ne)slaganja: 1 = uopće se ne slažem; 2 = ne slažem se; 3 = niti se slažem, niti ne slažem; 4 = slažem se; 5 = apsolutno se slažem. Cronbachov α koeficijent računat na česticama skale iznosi 0,741 pa se može zaključiti da je njezina pouzdanost zadovoljavajuća. Druga dva instrumenta konstruirana su kao jednostavni indikatori koji ispituju percepciju ispitanika o generalnoj sličnosti/razlici između pripadnika različitih etničkih skupina s obzirom na općeljudske kvalitete te procjenu ispitanika o vlastitoj povezanosti s pripadnicima »drugih« etničkih skupina u svakodnevnim društvenim interakcijama. U prvom su se slučaju ispitanici trebali izjasniti smatraju li da su pripad-

nici različitih nacionalnih skupina podjednako marljivi, poštenu, pobožni, pristojni, pristupačni u međuljudskim odnosima, tolerantni prema drugima te podjednako skloni izbjegavati sukobe.¹² U drugom su trebali odgovoriti surađuju li na poslu s ljudima različite nacionalne pripadnosti od njihove, odabiru li prijatelje s obzirom na njihov karakter i osobnost ili nacionalnu pripadnost, gaje li dobrosusjedske odnose s ljudima bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost, dolaze li im doma na kavu i druženje susjedi različite nacionalne pripadnosti te pomažu li susjedima ako im zatreba pomoć bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost. U oba slučaja ispitanici su za svaku ponudenu tvrdnju mogli odgovoriti s 1 = netočno ili 2 = točno. Četvrti instrument korišten u analizi podataka modificirana je Bogardusova skala društvene distance. Ispitivana je distanca spram Albanaca, Bošnjaka, Roma, Slovenaca, Srba i Talijana. Ispitanici su trebali procijeniti bi li bili spremni s pripadnicima navedenih etničkih skupina 1 = stupiti u bračnu zajednicu, 2 = ostvariti prijateljstvo, 3 = biti bliski susjedi, 4 = biti suradnici na poslu, 5 = biti poznanici, 6 = bi li im dopustili da budu posjetitelji Hrvatske ili 7 = smatraju da im se treba zabraniti boravak u Hrvatskoj. Ispitanici su za svaku navedenu etničku skupinu trebali procijeniti (ne)prihvatljivost svakog od navedenih odnosa. Peti instrument predstavlja jednostavni indikator koji ispituje stav ispitanika o tome je li moguće, nakon svega što se dogodilo u proteklom razdoblju (rat i sukobi na području bivše Jugoslavije), održati suživot različitih nacionalnih skupina u njihovoj sredini. Ispitanici su mogli odgovoriti s 1 = ne, 2 = da, ali ne u mjeri kao prije rata, 3 = da, u potpunosti, te 4 = nikad nije ni bilo suživota.

U analizi podataka dobivenih na prethodnim instrumentima korištene su univarijatne, bivarijatne i multivarijatne statističke procedure. Univarijatnim statističkim postupcima opisani su postotci distribucije odgovora na pojedina pitanja, aritmetičke sredine te standardne devijacije, bivarijatnim analizama (jednostavna analiza varijance,¹³ t-test, korelacijska analiza) testirana je značajnost razlika između skupina, odnosno povezanost između varijabli. U slučajevima bivarijatnih analiza, kad je to bilo nužno, kori-

¹² Iako je u samom upitniku korišten termin nacionalne skupine, budući da se u svakodnevnom govoru na prostorima bivše Jugoslavije pod tim terminom zapravo podrazumijeva etničke skupine, želimo upozoriti da se u sociološkom smislu u ovom radu raspravlja o etničkim skupinama.

¹³ Za svaku analizu varijance je najprije proveden test homogenosti varijance, testiran F-omjer, te su provedeni post-hoc testovi multiple komparacije. U slučaju homogenih varijanci korišten je Scheffeov, a u slučaju nehomogenih Tamhaneov T2 test.

štene su procedure neparametrijskih statističkih analiza. Za utvrđivanje značajnosti razlika između skupina korišteni su χ^2 -test, Mann-Whitneyev U-test i Kruskal-Wallisov test,¹⁴ a za utvrđivanje povezanosti među varijablama Cramérov V i ϕ koeficijent asocijacije, te Spearmanov koeficijent korelacije (r_s). Konačno, faktorska analiza je korištena kako bi se utvrdilo postojanje latentnih dimenzija vrijednosno-stavovskog prostora skale etnonacionalizma.

4. Rezultati istraživanja

4.1. Prihvatanje stavova etnonacionalizma

U Tablici 1 dani su osnovni rezultati (distribucije frekvencija u postotcima, aritmetičke sredine i standardne devijacije) skale etnonacionalizma. Radi lakše komparacije rezultata podaci su prikazani usporedno za ispitanike PBID i ispitanike PSID. Rezultati pokazuju da se, uz manje iznimke, u prosjeku ispitanici iz obaju područja ne slažu s tvrdnjama ove skale. Također je vidljivo da postoje izvjesne razlike između PBID i PSID s obzirom na (ne)slaganje ispitanika s pojedinim tvrdnjama. Primjerice, dok se u PBID 72,2% ispitanika uopće ne slaže ili ne slaže (kategorije 1 i 2) s tim da nije dobro da pripadnici različitih nacionalnih skupina međusobno sklapaju brakove, u PSID se s tim ne slaže (kategorije 1 i 2) 50,5% ispitanika. T-test za nezavisne uzorke pokazuje da je u slučaju prethodne čestice razlika između područja statistički značajna ($t = -5,415$; $p < 0,01$).

Tablica 1. Distribucije rezultata u postotcima na česticama skale etnonacionalizma u PBID i PSID

		1	2	3	4	5	M (SD)
Nije dobro da pripadnici različitih nacionalnih skupina međusobno sklapaju brakove.	PBID	35,9	36,3	15,9	6,4	5,4	2,09 (1,1)
	PSID	22,5	28,1	25,9	12,5	10,9	2,61 (1,3)
Dobro je da u školama postoje odvojeni razredi za pripadnike različitih nacionalnih skupina.	PBID	58,3	30,5	6,4	3,7	1,0	1,59 (0,85)
	PSID	61,9	24,1	7,5	5,0	1,6	1,60 (0,94)
Nije dobro da pripadnici različitih nacionalnih skupina međusobno sklapaju prijateljstva.	PBID	58,7	32,4	5,1	3,1	0,7	1,55 (0,79)
	PSID	50,6	32,2	10,0	5,6	1,6	1,75 (0,96)

¹⁴ Kruskal-Wallisovim testom je testirana značajnost razlika između triju ili više kategorija, a potom, Mann-Whitneyevim U-testom značajnost razlika između pojedinih parova kategorija.

		1	2	3	4	5	M (SD)
Naš narod, kao i drugi, ima neke svoje posebnosti koje drugi ne mogu niti shvatiti.	PBID	18,0	30,8	24,1	23,4	3,7	2,64 (1,1)
	PSID	18,1	20,6	29,1	25,3	6,9	2,82 (1,2)
U hrvatskoj državi, Hrvati u svemu trebaju imati prednost.	PBID	29,8	27,5	10,8	24,4	7,5	2,52 (1,3)
	PSID	24,8	27,9	15,7	19,7	11,9	2,66 (1,4)
Za mene je idealna država ona u kojoj živi samo jedna nacija.	PBID	57,5	34,0	5,4	1,7	1,4	1,55 (0,79)
	PSID	57,1	29,8	7,8	3,8	1,6	1,63 (0,90)
Čovjek se može osjećati sigurnim samo kad živi u sredini gdje je većina pripadnika njegove nacije.	PBID	31,0	35,0	12,2	16,7	5,1	2,30 (1,1)
	PSID	20,0	27,2	24,4	21,6	6,9	2,68 (1,2)
Između različitih nacija se može ostvariti suradnja, ali ne i potpuno povjerenje.	PBID	17,4	30,4	19,5	25,3	7,5	2,75 (1,2)
	PSID	11,6	17,5	28,4	33,1	9,4	3,11 (1,2)
Zajedničko porijeklo pripadnika našeg naroda temelj je našeg povjerenja.	PBID	13,3	33,0	26,5	23,8	3,4	2,71 (1,1)
	PSID	15,7	14,4	34,5	27,3	8,2	2,98 (1,2)

S tvrdnjom da nije dobro da pripadnici različitih nacionalnih skupina međusobno sklapaju prijateljstva u PBID se ne slaže 91,1%, a u PSID njih 82,8%. I u tom slučaju između područja postoji statistički značajna razlika ($t = -2,938$; $p < 0,01$). Da se čovjek može osjećati sigurnim samo kad živi u sredini gdje su većina pripadnici njegove nacije u PBID ne smatra 66% ispitanika, a u PSID njih 47,2%. Razlika je ponovo statistički značajna ($t = -3,900$; $p < 0,01$). Značajnu razliku između područja ($t = -3,754$; $p < 0,01$) nalazimo i s obzirom na (ne)slaganje ispitanika s tvrdnjom da se između nacija može uspostaviti suradnja, ali ne i potpuno povjerenje. U PBID se s tim ne slaže 47,8% ispitanika, a u PSID njih 29,1%. Sličnu situaciju ($t = -2,934$; $p < 0,01$) nalazimo i u kontekstu prihvaćanja ideje da je zajedničko podrijetlo naroda temelj povjerenja među ljudima. U PBID se s tim ne slaže 46,3%, a u PSID 30,1% ispitanika. Što se tiče preostalih tvrdnji tog instrumenta između područja nema statističkih značajnih razlika. Ipak, treba naglasiti da postoji jedan granični slučaj. Naime, iako se u PBID više Hrvata (48,8%) nego u PSID (38,8%) ne slaže s tvrdnjom da narodi imaju svoje posebnosti koje »drugi« ne mogu shvatiti ($M_{PBID} = 2,64$, $M_{PSID} = 2,82$), razlika između područja nije statistički značajna na graničnoj razini rizika od $p < 0,05$ ($t = -1,924$; $p = 0,055$).

Rezultati provedene faktorske analize dobiveni metodom glavnih komponenata pokazuju da korišteni instrument ima dvije latentne dimenzije koje zajedno tumače 47,32% njegove ukupne varijance. Matrica faktorske strukture nakon varimax transformacije prikazana je u Tablici 2. Iz tablice je vidljivo da velika većina varijabli ima zadovoljavajuće visoku korelaciju s »domicilnim« faktorom, a tek dvije varijable istodobno i s drugim faktorom.

Prvu dimenziju određuju četiri čestice čija faktorska zasićenja iznose od 0,813 do 0,484. Osnovu te stavovske strukture čine čestice koje na konzistentan način ističu vrijednost i važnost etnonacionalne posebnosti i ekskluzivizma. Ističe se da se između različitih naroda može ostvariti suradnja, ali ne i potpuno povjerenje (0,813), te da se čovjek može osjećati sigurnim jedino kad živi u sredini gdje većinu čine pripadnici njegove nacije (0,780). Smatra se da je zajedničko podrijetlo (naroda) temelj povjerenja među ljudima (0,602) i da svaki narod ima svoje posebnosti koji pripadnici drugih naroda ne mogu shvatiti (0,484).

Tablica 2. Matrica faktorske strukture skale etnonacionalizma nakon varimax transformacije

	<i>F 1</i>	<i>F 2</i>
Između različitih nacija se može ostvariti suradnja, ali ne i potpuno povjerenje.	,813	–,004
Čovjek se može osjećati sigurnim samo kad živi u sredini gdje je većina pripadnika njegove nacije.	,780	,193
Zajedničko porijeklo pripadnika našeg naroda temelj je našeg povjerenja.	,602	,095
Naš narod, kao i drugi, ima neke svoje posebnosti koje drugi ne mogu niti shvatiti.	,484	,204
Za mene je idealna država ona u kojoj živi samo jedna nacija.	,134	,744
Nije dobro da pripadnici različitih nacionalnih skupina međusobno sklapaju prijateljstva.	,074	,721
Dobro je da u školama postoje odvojeni razredi za pripadnike različitih nacionalnih skupina.	,065	,692
U hrvatskoj državi, Hrvati u svemu trebaju imati prednost.	,411	,474
Nije dobro da pripadnici različitih nacionalnih skupina međusobno sklapaju brakove.	,357	,451

Drugu dimenziju određuje pet čestica čija faktorska zasićenja iznose od 0,744 do 0,451. One na konzistentan način ističu ideju etnonacionalnog

segregacionizma. Čestica koja naj snažnije zasićuje faktor (0,744) ističe da je idealna država ona u kojoj živi samo jedna nacija. Ako »idealnu« državu nije moguće ostvariti pa već postoje višetničke zajednice, onda se smatra da nije dobro da pripadnici različitih nacionalnih skupina međusobno sklapaju prijateljstva (0,721) ili brakove (0,451) te da je dobro da u školama postoje odvojeni razredi za pripadnike različitih nacionalnih skupina (0,692). Tu dimenziju zasićuje i čestica prema kojoj bi Hrvati u hrvatskoj državi u svemu morali imati prednost (0,474).

Kako bi se reprezentiralo dobivene dimenzije skale etnonacionalizma, napravljene su dvije kompozitne varijable. Skalu etnonacionalne posebnosti i ekskluzivnosti reprezentiraju četiri čestice koje u većoj mjeri zasićuju prvi faktor, a skalu etnonacionalnog segregacionizma pet varijabli koje u većoj mjeri zasićuju drugi faktor. Kompozitne varijable dobivene su zbrojem vrijednosti na tim česticama i dijeljenjem dobivenog umnoška s brojem upotrijebljenih varijabli. Dakle, svaku zasebnu skalu predstavlja prosječni odgovor ispitanika na uvrštene čestice, a moguće se vrijednosti ostvarene na njima, kao i u cjelokupnoj skali etnonacionalizma, kreću u rasponu od 1 do 5. Budući da Cronbachov α koeficijent računat na česticama skale etnonacionalne posebnosti i ekskluzivizma iznosi 0,656, a na česticama skale etnonacionalnog segregacionizma 0,637, može se zaključiti da je njihova pouzdanost prihvatljiva. Pearsonov koeficijent korelacije računat između dobivenih kompozitnih varijabli iznosi $r = 0,449$ ($p < 0,01$) pa treba ustvrditi da je veza između njih statistički značajna i srednje jakosti.

Tablica 3. Razlike između PBID i PSID u prihvaćanju stavova etnonacionalizma

	PBID	PSID	<i>df</i>	<i>t</i>
Skala etnonacionalne posebnosti i ekskluzivizma	2,59 (0,82)	2,89 (0,82)	614	4,461**
Skala etnonacionalnog segregacionizma	1,86 (0,64)	2,05 (0,70)	613	3,553**

** $p < 0,01$

Razlike na dobivenim skalama između PBID i PSID testirane su t-testom za nezavisne uzorke. U Tablici 3 prikazane su aritmetičke sredine, standardne devijacije za oba područja i rezultati t-testova. Vrijednosti aritmetičkih sredina pokazuju da se po pravilu ispitanici iz obaju

područja u prosjeku ne slažu sa stavovima koje reprezentiraju prezentirane skale te da su im ideje etnonacionalnog segregacionizma još nešto manje prihvatljive od ideja o etnonacionalnoj posebnosti i ekskluzivizmu. U oba slučaja razlike između područja su statistički značajne, a ispitanici iz PBID postižu niže rezultate od ispitanika iz PSID. Dakle, može se zaključiti da u prosjeku ispitanici iz PBID u nešto većoj mjeri nego ispitanici iz PSID ne prihvaćaju ideje o etnonacionalnoj posebnosti i ekskluzivizmu. Jedinu iznimku pronalazimo s obzirom na slaganje s tvrdnjom da je zajedničko podrijetlo (naroda) temelj povjerenja među ljudima. Dok se ispitanici iz PSID u prosjeku s tom tvrdnjom nešto više slažu nego ne slažu, ispitanici iz PBID se s njom više ne slažu nego slažu. Istu situaciju nalazimo i u kontekstu druge dimenzije. Ispitanici iz PBID statistički se značajno više ne slažu s idejama etničkog segregacionizma od ispitanika iz PSID. Ukupno uzevši, očito je da su u PBID stavovi etnonacionalizma u prosjeku značajno više neprihvaćeni nego u PSID. S obzirom na to što ti stavovi izražavaju o organizaciji društvenog života, može se zaključiti da je etničnost značajno više nevažan čimbenik u kategorizaciji i organizaciji društvenog života u PBID nego u PSID.

4.2. Percepcija sličnosti/razlika između etničkih skupina i povezanost s etnički »drugima« u svakodnevnim interakcijama

Sljedeći instrument ispituje smatraju li ispitanici da su pripadnici različitih etničkih skupina jednaki s obzirom na određene općeljudske kvalitete. U Tablici 4 prikazani su afirmativni odgovori ispitanika u postotcima, vrijednosti χ^2 -testova i vrijednosti ϕ . Podatci pokazuju da po pravilu više ispitanika iz PBID nego iz PSID smatra da su ponuđene tvrdnje točne. Također je vidljivo da razlika između područja nije statistički značajna jedino s obzirom na tvrdnju da su pripadnici različitih etničkih skupina podjednako marljivi. Odnosno, pokazuje se da značajno više ispitanika iz PBID nego iz PSID smatra da su pripadnici različitih etničkih skupina podjednako poštteni, pobožni, pristojni, pristupačni u međuljudskim odnosima, tolerantni prema drugima te podjednako skloni izbjegavati sukobe.

Tablica 4. Percepcija sličnosti/razlika između etničkih skupina u PBID i PSID

Smatrate li da su pripadnici različitih nacionalnih skupina podjednako	PBID (da /%/)	PSID (da /%/)	χ^2	ϕ
marljivi	77,90	72,80	2,122	n. z.
pošteni	76,20	66,10	7,494**	0,111
pobožni	71,10	58,60	10,40**	0,130
pristojni	75,50	64,90	8,214**	0,115
pristupačni u međuljudskim odnosima	76,20	66,10	7,494**	0,111
tolerantni prema drugima	73,10	62,70	7,616**	0,116
skloni izbjegavati sukobe	72,40	63,90	5,081*	0,091

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Kako bismo dodatno testirali razliku između područja konstruirana je kompozitna varijabla koja predstavlja jednostavni indeks percepcije sličnosti/razlika između etničkih skupina. Varijabla je dobivena zbrojem afirmativnih odgovora na ponuđene tvrdnje ovog instrumenta. Budući da razdaljina između pojedinih kategorija instrumenta nije ekvidistantna vrijednosti aritmetičkih sredina su prikazane samo radi deskripcije ostvarenih vrijednosti u analiziranim područjima ($M_{PBID} = 5,21$, $M_{PSID} = 4,53$), a značajnost razlika je testirana Mann-Whitneyevim U-testom. Pokazalo se da je razlika između područja statistički značajna ($z = -3,142$; $p < 0,01$). Dakle, treba zaključiti da ispitanici iz PBID statistički značajno u većoj mjeri od ispitanika iz PSID smatraju kako između različitih etničkih skupina nema bitnih razlika s obzirom prezentirane ljudske kvalitete.

Drugi jednostavni instrument propituje da li se ispitanici na dobrovoljnoj bazi druže i surađuju s etnički »drugima« u okviru posla, te susjedskih i prijateljskih odnosa. Iako se iz Tablice 5 već na prvi pogled može vidjeti da razlike između područja nisu velike, rezultati χ^2 -testova pokazuju da su one statistički značajne s obzirom na sve mjerene aspekte.

Tablica 5. Povezanost s etnički »drugima« u svakodnevnim društvenim interakcijama u PBID i PSID

Da li sljedeće tvrdnje izražavaju Vašu svakodnevicu?	PBID (da /%/)	PSID (da /%/)	χ^2	ϕ
Na poslu surađujem sa ljudima različite nacionalne pripadnosti od moje.	89,10	79,60	10,236**	0,129

Da li sljedeće tvrdnje izražavaju Vašu svakodnevicu?	PBID (da /%/)	PSID (da /%/)	χ^2	ϕ
Odabirem prijatelje s obzirom njihov karakter i osobnost a ne nacionalnu pripadnost.	98,30	90,70	16,711**	0,165
U dobrosusjedskim sam odnosima sa različitim susjedima bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost.	99,00	92,50	15,139**	0,157
Kod mene doma na kavu i druženje dolaze susjedi različite nacionalne pripadnosti od moje.	97,60	82,60	37,876**	0,248
Pomažem susjedima ukoliko im je potrebna pomoć bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost.	99,00	94,70	7,494**	0,120

** $p < 0,01$

Dok je u PBID, osim u kontekstu poslovne suradnje (10,9%), tek neznan postotak ispitanika (od 1 do 2,4%) ustvrdio kako ne sudjeluje u dobrovoljnim svakodnevnim interakcijama s etnički »drugima«, u PSID je to ustvrdio ipak nešto veći broj ispitanika (od 5,3 do 17,4%).¹⁵ Da bi dodatno provjerili značajnost razlika između područja, formirana je kompozitna varijabla. Ona je i u ovom slučaju dobivena zbrojem afirmativnih odgovora na ponuđene tvrdnje pa se raspon mogućih rezultata koji svaki ispitanik može ostvariti na instrumentu kreće od 0 do 5. Mann-Whitneyev U-test pokazuje da je razlika između područja ($M_{\text{PBID}} = 4,81$, $M_{\text{PSID}} = 4,40$) statistički značajna ($z = -6,475$; $p < 0,01$). Ipak, prethodne rezultate treba uzeti s dozom opreza barem zbog dvaju razloga. Ponajprije, budući da se u oba analizirana područja velika većina ispitanika izjasnila kako se slaže s tvrdnjama ovog instrumenta, razložno je pretpostaviti da je barem dio ispitanika dao politički korektne odgovore koji nužno ne reprezentiraju njihovo stvarno ponašanje. Potom, budući da su pripadnici etničkih manjina brojniji u PBID nego u PSID, razložno je pretpostaviti da je i vjerojatnost svakodnevnih međuetničkih interakcija u PBID nešto veća nego u PSID. Ipak, budući da se smjer i značajnost dobivenih razlika na ovom instrumentu ne razlikuje od onih dobivenih na drugim instrumentima i zato što se ne može sa sigurnošću znati koliki je udio ispitanika koji su u PBID i PSID dali politički korektne odgovore, čini se prihvatljivim braniti pretpostavku

¹⁵ U PSID 20,4% ispitanika tvrdi da na poslu ne surađuje s etnički »drugima«.

da je i u slučaju svakodnevnih društvenih interakcija etničnost manje važan čimbenik društvenog razgraničenja u PBID nego u PSID.

4.3. Etnička distanca

Otvorenost ispitanika spram konkretnih nacionalnih manjina mjerena je putem modificirane Bogardusove skale društvene distance. Mjereni su »poželjni« društveni odnosi spram šest etničkih skupina. Ispitanici su trebali ocijeniti bi li s Albancima, Bošnjacima, Romima, Slovencima, Srbima i Talijanima bili spremni ostvariti brak (1), prijateljstvo (2), biti bliski susjedi (3), suradnici na poslu (4) ili poznanici (5), smatraju li da je u redu da oni budu posjetitelji Hrvatske (6) ili bi im željeli zabraniti boravak u Hrvatskoj (7). Za svaku moguću kategoriju odgovora sa svakom od navedenih skupina ispitanici su mogli odabrati da pristaju ili ne pristaju. U Tablici 6 prikazan je postotak ispitanika koji su dali afirmativan odgovor u svakoj pojedinoj kategoriji odnosa.

Tablica 6. Prihvatljivost različitih društvenih odnosa s pripadnicima nacionalnih manjina u PBID i PSID (%)

		bračni partneri	prijatelji	bliski susjedi	suradnici na poslu	poznanici	posjetitelji Hrvatske	zabrana boravka u Hrvatskoj
Albanci	PBID	48,1	69,2	69,2	73,6	74,2	91,5	1,0
	PSID	33,0	49,5	49,8	53,6	58,6	72,6	4,4
Bošnjaci	PBID	56,3	79,3	79,0	82,4	82,4	92,5	1,0
	PSID	38,9	59,8	57,0	61,4	67,3	76,9	2,8
Romi	PBID	45,8	67,8	67,1	72,2	74,2	91,2	1,7
	PSID	29,2	46,1	45,8	51,4	56,1	71,7	5,3
Slovenci	PBID	56,6	76,3	75,6	80,3	79,7	92,5	1,0
	PSID	34,9	49,8	50,8	56,7	60,1	75,4	5,6
Srbi	PBID	54,2	72,5	72,8	76,6	77,6	91,9	3,1
	PSID	32,4	48,0	46,7	53,0	58,9	72,0	12,5
Talijani	PBID	66,8	86,8	88,1	86,8	87,1	95,3	0,7
	PSID	42,7	61,4	62,9	64,2	67,0	84,7	1,9

Već na razini usporedbe postotaka afirmativnih odgovora vidi se da između područja postoje određene razlike. Primjerice, od 15,1% do 24,10%

više ispitanika iz PBID nego iz PSID tvrdi da je spremno sklopiti brak s pripadnicima prezentiranih etničkih skupina. Slično je i u kontekstu spremnosti na sklapanje prijateljstva. U PBID je 19,7% do 26,5% više ispitanika nego u PSID spremno biti prijatelj s navedenim etničkim skupinama. Slično stanje je i u kontekstu spremnosti da se pripadnike tih skupina ima za bliske susjede (razlika ide od 19,4% do 26,1%), ili suradnike na poslu (razlika ide od 20% do 23,6%). Razlika između područja postoji i u kontekstu spremnosti da se s pripadnicima tih skupina bude poznanik ili da im se dopusti da posjećuju Hrvatsku. U prvom se slučaju razlika kreće od 15,1% do 20,1%, a u drugom od 10,6% do 19,6%. Jedina kategorija u kojoj više ispitanika iz PSID daje afirmativan odgovor jest kategorija »da im se zabrani boravak u Hrvatskoj«. Razlike se kreću u rasponu od 1,2% do 9,4%. Budući da afirmativan odgovor u toj kategoriji izravno predstavlja najveću distancu spram etnički »drugih«, proizlazi da je ponovo otvorenost etničkih granica veća u PBID nego u PSID. Rezultati χ^2 testova su pokazali da su razlike između područja po pravilu statistički značajne za svaku pojedinu kategoriju i sve etničke skupine. Radi uštede prostora i jednostavnosti prikaza u Tablici 7 prikazane su samo vrijednosti ϕ koeficijentata. Oni pokazuju da je veza između etničke distance i PBID i PSID statistički značajna, iako u statističkom smislu nije snažna.

Tablica 7. Povezanost između društvene distance prema etnički »drugima« i PBID i PSID (ϕ koeficijenti)

	bračni partneri	prijatelji	bliski susjedi	suradnici na poslu	poznanici	posjetitelji Hrvatske	zabrana boravka u Hrvatskoj
Albanci	0,154**	0,199**	0,196**	0,207**	0,165**	0,244**	- 0,102**
Bošnjaci	0,173**	0,211**	0,234**	0,232**	0,173**	0,215**	- 0,065
Romi	0,164**	0,219**	0,215**	0,213**	0,190**	0,249**	- 0,097**
Slovenci	0,218**	0,273**	0,256**	0,253**	0,212**	0,231**	- 0,126**
Srbi	0,220**	0,250**	0,266**	0,247**	0,201**	0,256**	- 0,17**
Talijani	0,242**	0,288**	0,291**	0,261**	0,238**	0,173**	- 0,053

** $p < 0,01$

Kako bi se dodatno testiralo razlike između područja, za svaku je od kategorija prethodne skale (bračni partner, prijatelj, bliski poznanik, suradnik na poslu...) napravljena kompozitna varijabla. Njihove su vrijednosti

dobivene zbrojem afirmativnih odgovora ispitanika u pojedinoj kategoriji. Svaki je ispitanik na dobivenim skalnim vrijednostima mogao ostvariti rezultat od 0 do 6. Razlike aritmetičkih sredina testirane su Mann-Whitneyevim U-testom, a te su vrijednosti prikazane isključivo u deskriptivne svrhe. Rezultati u Tablici 8 pokazuju da su razlike između područja statistički značajne u svim slučajevima.

Tablica 8. Razlike u društvenoj distanci spram etnički »drugih« između PBID i PSID

Spremnost na:	PBID (<i>M</i>)	PSID (<i>M</i>)	<i>z</i>
brak s etnički »drugima«	3,28	2,12	-5,553**
prijateljstvo s etnički »drugima«	4,52	3,15	-6,829**
bliski susjedi s etnički »drugima«	4,52	3,13	-6,837**
poslovni suradnici s etnički »drugima«	4,72	3,40	-6,491**
poznanstvo s etnički »drugima«	4,75	3,68	-5,661**
to da etnički »drugi« budu posjetitelji Hrvatske	5,55	4,53	-6,397**
to da se etnički »drugima« zabrani boravak u Hrvatskoj	0,08	0,32	-4,679**

** $p < 0,01$

Rezultati pokazuju da su ispitanici iz PBID statistički značajno u većoj mjeri spremniji stupiti u brak, biti prijatelji, bliski susjedi ili poslovni suradnici s pripadnicima prezentiranih skupina od ispitanika iz PSID. Jednako tako vidljivo je da su oni statistički značajno u većoj mjeri spremniji dopustiti etnički »drugima« da budu posjetitelji Hrvatske. Istodobno, pokazuje se da su ispitanici iz PSID u većoj mjeri od ispitanika iz PBID spremni etnički »drugima« zabraniti boravak u Hrvatskoj. Dakle, sukladno rezultatima na svim dimenzijama društvene distance može se zaključiti da je otvorenost društvenih granica prema etnički »drugima« u PBID statistički značajno viša nego u PSID. Sagledavajući rezultate dobivene na svim prethodno prikazanim instrumentima, treba zaključiti da oni potvrđuju pretpostavku prve hipoteze.

4.4. Spremnost na suživot s etnički »drugima« i otvorenost etničkih granica

Odnos između nejednakih iskustava (dez)integracije i percepcije mogućnosti suživota etničkih skupina ispitana je putem varijable: »Mislite li da je

moгуće, nakon svega što se dogodilo u proteklom razdoblju (rat i sukobi na području bivše Jugoslavije), održati suživot različitih nacionalnih grupa u Vašoj sredini?«. ¹⁶ Iz Tablice 9 vidljivo je da je spomenuta veza statistički značajna i srednje jakosti. U tom kontekstu se pokazuje da je i razlika između područja statistički značajna. Dok u PBID gotovo svaki drugi ispitanik (46,9%) smatra da je nakon svega suživot moguć ostvariti u potpunosti, u PSID to smatra tek svaki sedmi ispitanik (14,5%). Istodobno, dok u PSID 13,8% ispitanika smatra da to nije moguće, u PBID to smatra tek 4,5%. Konačno, dok u PBID 48,6% ispitanika smatra da je suživot moguć, ali ne u mjeri kao prije rata, u PSID to smatra 71,7% ispitanika. Dakle, i taj indikator pokazuje da je otvorenost etničkih granica viša u PBID nego u PSID.

Tablica 9. Stav o mogućnosti suživota etničkih skupina nakon Domovinskog rata u PBID i PSID

	1 = Ne.		2 = Da, ali ne u mjeri kao prije rata.		3 = Da, u potpunosti.		
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	
PBID	13	4,5	142	48,6	137	46,9	$\chi^2 = 80,033^{**}$ Cramérov V = 0,364
PSID	43	13,8	223	71,7	45	14,5	

** $p < 0,01$

Da bi se ispitalo pokazuju li ispitanici, kojima je etničnost manje važan čimbenik u percepciji drugih i organizaciji društvenog života, veću spremnost na suživot s etnički »drugima« od onih kojima je, u relativnom smislu, etničnost više važna, provedeno je, zavisno od distribucija varijabli, nekoliko analiza varijance ili Kruskal-Wallisovih testova (Tablica 10). Kao nezavisna varijabla korištena je varijabla spremnosti na suživot, a kao zavisne varijable su korišteni indeksi i skale dobiveni na svim ostalim instrumentima.

¹⁶ Prezentirana varijabla je u originalnoj inačici sadržavala i odgovor 4 = »nikada nije bilo suživota«. Ipak, zbog malog broja ispitanika koji su tu kategoriju odabrali (2 ispitanika u PBID i 7 ispitanika u PSID) i nemogućnosti provedbe željenih statističkih analiza, njihove su vrijednosti tretirane kao *missing values*, a varijabla je rekodirana u česticu s trima preostalim odgovorima.

Tablica 10. Odnos otvorenosti spram etnički »drugih« i spremnosti na suživot s njima u PBID i PSID

	PBID (<i>M</i>)			PSID (<i>M</i>)			<i>F</i> ili χ^2		Post-hoc komparacije	
	1	2	3	1	2	3	PBID	PSID	PBID	PSID
Skala etnonacionalne posebnosti i ekskluzivizma	2,69	2,76	2,37	3,16	2,92	2,42	8,348**	10,480**	3 < 2	3 < 1 3 < 2
Skala etnonacionalnog segregacionizma	2,05	1,93	1,73	2,27	2,07	1,70	4,500**	8,257**	3 < 2	3 < 1 3 < 2
Indeks percepcije sličnosti/razlika između etničkih skupina	5,15	4,95	5,53	3,88	4,50	5,40	5,287	6,987*	2 < 3	1 < 3 2 < 3
Indeks međuetničke povezanosti u svakodnevnici	4,31	4,77	4,92	4,09	4,41	4,62	11,914**	7,361*	2 < 3	1 < 2 1 < 3 1 < 3
Indeks spremnosti na brak s etnički »drugima«	1,92	3,09	3,65	1,02	2,15	3,02	7,678**	12,543**	1 < 3	1 < 2 2 < 3 1 < 3
Indeks spremnosti na prijateljstvo s etnički »drugima«	3,62	4,22	4,97	2,12	3,08	4,60	8,222*	21,103**	2 < 3	1 < 2 2 < 3 1 < 3
Indeks spremnosti da se bude bliski susjed s etnički »drugima«	3,69	4,30	4,88	1,98	3,06	4,78	5,581	26,725**	2 < 3	1 < 2 2 < 3 1 < 3
Indeks spremnosti na poslovnu suradnju s etnički »drugima«	3,23	4,47	5,18	2,44	3,37	4,69	12,046**	17,287**	1 < 3	1 < 2 2 < 3 2 < 3 1 < 3
Indeks spremnosti da se bude poznanik s etnički »drugima«	3,62	4,44	5,25	2,53	3,68	5,00	12,735**	21,505**	1 < 3	1 < 2 2 < 3 2 < 3 1 < 3
Indeks spremnosti da etnički »drugi« budu posjetitelji Hrvatske	5,23	5,51	5,70	4,28	4,52	5,04	1,201	3,351	–	–
Indeks spremnosti da se etnički »drugima« zabrani boravak u Hrvatskoj	0,46	0,06	0,04	0,47	0,30	0,33	0,363	2,251	–	–

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Iz Tablice 10 vidljivo je da po pravilu u oba analizirana područja ispitanici koji postižu (naj)više vrijednosti na upotrijebljenim indikatorima otvorenosti etničkih granica, ujedno pokazuju i veću spremnost na suživot s etnički »drugima« od onih ispitanika koji u relativnom smislu postižu niže vrijednosti.¹⁷ Jedina dva indikatora na kojima se ne nalaze značajne razlike su indeks spremnosti da se etnički »drugima« dopusti da posjećuju Hrvatsku i indeks spremnosti da se etnički »drugima« zabrani boravak u Hrvatskoj. Čini se da je u prvom slučaju to tako jer su ispitanici spremni prihvatiti etnički »druge« kao posjetitelje Hrvatske, bez obzira na to jesu li spremni s njima ostvariti suživot u svojem okruženju. U drugom slučaju analizu nije bilo moguće provesti na zadovoljavajući način zbog premalog broja ispitanika u pojedinim kategorijama. Zbog toga ni njezini rezultati nisu validni za zaključivanje. Bilo kako bilo, iz podataka je vidljivo da su ispitanici koji u najvećoj mjeri odbacuju stavove etnonacionalizma, koji u najvećoj mjeri smatraju da među pripadnicima etničkih skupina nema bitnih razlika s obzirom na općeljudske kvalitete, koji su u svakodnevnom životu najviše povezani s etnički »drugima« ili su spremniji s pripadnicima nacionalnih manjina ostvariti brak, prijateljstvo, surađivati na poslu ili biti poznanici, ujedno i spremniji s pripadnicima drugih etničkih skupina ostvariti suživot u svojim zajednicama.

Osim toga, može se uočiti da između područja postoje određene razlike. Dok se u PBID statistički značajne razlike uglavnom pojavljuju između onih koji smatraju da je suživot moguć u potpunosti i onih koji smatraju da je suživot moguć, ali ne u mjeri kao prije rata, u PSID se razlika pojavljuje između ispitanika koji smatraju da je suživot moguć u potpunosti i onih u preostalim kategorijama, ili pak između ispitanika u svim kategorijama. Iz toga proizlazi da je u PSID razina otvorenosti etničkih granica još nešto važniji čimbenik spremnosti na suživot s etnički »drugima« nego u PBID. Bez obzira na spomenute razlike, rezultati daju naslutiti da između tih pojava postoji statistički značajna veza. Kako bi provjerili prethodnu pretpostavku, izračunate su korelacije između indikatora otvorenosti i spremnosti na suživot.

¹⁷ U slučajevima kad indikator mjeri zatvorenost prema etnički »drugima«, onda vrijedi obratna logika. U tom slučaju ispitanici s (naj)nižim rezultatom pokazuju i najveću spremnost na suživot s etnički drugima. Dobiveni rezultati to i potvrđuju.

Tablica 11. Korelacija indikatora otvorenosti/zatvorenosti etničkih granica i spremnosti na suživot s etnički »drugima« u PBID i PSID

	Spremnost na suživot s etnički »drugima« nakon sukoba u Domovinskom ratu (r_s)	
	PBID	PSID
Skala etnonacionalne posebnosti i ekskluzivizma	-0,231**	-0,234**
Skala etnonacionalnog segregacionizma	-0,171**	-0,225**
Indeks percepcije sličnosti/razlika između etničkih skupina	0,125*	0,144**
Indeks međuetničke povezanosti u svakodnevnici	0,198*	0,144**
Indeks spremnosti na brak s etnički »drugima«	0,148*	0,201**
Indeks spremnosti na prijateljstvo s etnički »drugima«	0,168*	0,257*
Indeks spremnosti da se bude bliski susjed s etnički »drugima«	0,138*	0,286**
Indeks spremnosti da se bude poznanik s etnički »drugima«	0,208*	0,263**
Indeks spremnosti na poslovnu suradnju s etnički »drugima«	0,196**	0,235**
Indeks spremnosti da etnički »drugi« budu posjetitelji Hrvatske	0,060	0,103
Indeks spremnosti da se etnički »drugima« zabrani boravak u Hrvatskoj	-0,025	-0,085

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Iz Tablice 11 vidljivo je da u oba analizirana područja postoji statistički značajna veza između korištenih indikatora otvorenosti etničkih granica i spremnosti na suživot. Također se pokazuje da je ta veza po pravilu nešto malo snažnija u PSID nego u PBID. Iako se sa sigurnošću ne može ustvrditi zašto je tako, može se pretpostaviti da je to dijelom povezano s općenito većom razinom otvorenosti etničkih granica u PBID, a dijelom sa specifičnostima interferirajućih čimbenika koji proizlaze iz nejednakih silnica društveno političkih polja djelovanja koja su tu vezu oblikovali u analiziranim područjima. Budući da se neposredne učinke potonjih čimbenika zbog vremenskog odmaka nije moglo izravno mjeriti, intenzitet i opseg njihova učinka na spomenutu vezu morat će se istražiti u nekim drugim situacijama društvene (dez)integracije. Bilo kako bilo, naslanjajući se na pretpostavke prezentiranih teorijskih modela, čini se razložnim pretpostaviti da uočene razlike pokazuju da vezu između otvorenosti etničkih granica i spremnosti

na život s etnički »drugima« uvijek treba tumačiti i kontekstualno, a ne isključivo linearno. Konačno, može se zaključiti da dobiveni rezultati potvrđuju pretpostavke druge hipoteze.

5. Zaključna razmatranja

Sukladno očekivanjima, rezultati su potvrdili da je otvorenost etničkih granica statistički značajno veća u PBID nego u PSID. Pokazalo se to u kontekstu (ne)prihvatanja stavova etnonacionalizma, prihvatanja ideje da između pripadnika različitih etničkih skupina nema bitnih razlika s obzirom na mjerene općeljudske karakteristike, u kontekstu svakodnevnih dobrovoljnih interakcija s etnički »drugima«, društvene distance spram nacionalnih manjina, te spremnosti na suživot s etnički »drugima« nakon svega što se na prostorima bivše Jugoslavije dogodilo u nedavnoj prošlosti. Prethodno pokazuje da su sadržaji reprezentacije etničnosti nejednako distribuirani među stanovnicima analiziranih područja te da je etničnost manje važan čimbenik kategorizacije i organizacije društvenog života u PBID nego u PSID. Prethodno također navodi na zaključak da temelji međuetničke solidarnosti u tim područjima nisu zasnovani na posve jednakim društvenim osnovama. Shodno tomu, otvara se opravdano pitanje jesu li razlike utvrđene između područja uzrok ili posljedica nejednakih iskustava društvene (dez)integracije. Budući da ne postoje nama poznata istraživanja koja su prije početka Domovinskog rata mjerila spomenute pojave na razini lokalnih višeetničkih zajednica, u interpretaciji rezultata oslonit ćemo se na istraživanja etničkih odnosa na nacionalnoj razini i na pretpostavke prezentiranih teorijskih modela.

Rijetka empirijska istraživanja koja su neposredno pred početak rata na razini Hrvatske analizirala neke aspekte odnosa prema etnički »drugima« ne pokazuju da je tada među građanima postojala osobito velika etnička zatvorenost. Dapače, konstatiraju da je potkraj osamdesetih godina došlo do blagih promjena u odnosu na prijašnja vremena, ali da općenito uzevši velika većina građana nije izražavala visoku razinu etnocentrizama i etničke distance. Iz toga proizlazi da uzroke nastanka etničkih sukoba treba tražiti u kontekstu krize poretka bivše države i političkih okolnosti koje su iz te situacije proizašle (Katunarić, 1991: 138) te djelovanja aktera koji su u tim okolnostima etnocentrističku »logiku« kategoriziranja i interpretiranja zbilje nametnuli kao dominantan okvir javne rasprave, identifikacije sebe i »drugih« i kolektivnog djelovanja (Hodžić, 1991: 127; Sekulić, Hodson

i Massey, 2004: 171). U okviru longitudinalnog istraživanja vrijednosnih orijentacija u Hrvatskoj, Sekulić dolazi do sličnih zaključaka. Opaža da se 1989., kad se opasnost od rata već jasno nazirala, prosječna vrijednost prihvaćanja stavova nacionalnog ekskluzivizma smanjila u odnosu na prethodno razdoblje, ali i da se istodobno standardna devijacija te skale vidno povećala. Zaključuje da je većina ljudi pod prijetnjom izbijanja sukoba reagirala smanjujući prihvaćanje toga vrijednog sklopa, a samo jedna manjina povećavajući njegovo prihvaćanje. Smatra da taj divergentan trend treba tumačiti upravo kao indikaciju nastupajućih polarizacija. Odnosno, zaključuje da uočene promjene treba tumačiti kao posljedicu razvoja tadašnje društveno-političke situacije, a ne odraz već postojećih međuetničkih tenzija (Sekulić, 2011: 50).

Dakle, iako se zbog nedostatka podataka ne može sa sigurnošću ustvrditi je li i prije devedesetih postojala statistički značajna razlika u otvorenosti etničkih granica između PBID i PSID, uvažavajući nalaze prethodnih istraživanja s nacionalne razine čini se plauzibilnijim zaključiti da su one prije posljedica nejednakih iskustava (dez)integracije negoli njihov uzrok. Usto, uvažavajući pretpostavke prezentiranih teorijskih pristupa, smatramo da treba pretpostaviti da te razlike i ne mogu biti proizvod isključivo inicijalnih karakteristika pripadnika etničkih skupina u tim područjima (njihove otvorenosti prema »drugima«), nego i posljedica nejednakih impulsa društveno-političkih polja djelovanja koja su značajno oblikovali dinamiku društveno-političkog života i kontekst interpretacije novonastale društvene situacije u tim područjima. Neizravno, potvrdu prethodnoj pretpostavci daju i rezultati ovog istraživanja. Naime, iako rezultati jasno pokazuju da u oba analizirana područja postoji statistički značajna i pozitivna veza između otvorenosti etničkih granica i spremnosti na suživot s etnički »drugima«, oni istodobno pokazuju i to da ispitanici iz PBID i PSID koji postižu podjednake ili vrlo slične rezultate na velikom broju indeksa otvorenosti etničkih granica, ne izražavaju posve istu spremnost na suživot s etnički »drugima« u svojim zajednicama. Prethodno daje naslutiti da je spomenuti odnos značajno oblikovan i impulsima interferirajućih čimbenika prevladavajućega društvenog konteksta u nekoj zajednici, a ne isključivo stavovima ispitanika samim po sebi.

Sagleda li se prethodno u kontekstu dinamike oblikovanja procesa društvene (dez)integracije nekoga višetničkog područja treba pretpostaviti da to hoće li postojeći, dugogodišnji suživot i tolerancija neke višetničke zajednice ostati činjenicom društvenog života neke sredine, ili će u kriznim situaci-

jama doći do njihova raspada i društvene dezintegracije, ne ovisi isključivo o inicijalnoj distribuciji postojećih reprezentacija društvenosti, koje postavljaju granicu između »nas« i »drugih«, nego i o prevladavajućim kontekstualnim društvenim i političkim čimbenicima – impulsima koji značajno utječu na to shvaća li se »druge« u okviru novonastale situacije kao »drukčije« s kojima se može živjeti u toleranciji ili kao neprijatelje čiju prijetnju treba ukloniti. Shodno tomu, može se zaključiti da karakter procesa (dez)integracije neke višetničke zajednice ne ovisi samo o inicijalnoj distribuciji postojećih reprezentacija zajedništva/podjela unutar neke populacije, nego i o impulsima društveno-političkih polja djelovanja koja oblikuju dinamiku društvenog života, pružaju kontekst interpretacije društvene zbilje, mobiliziraju aktere i potiču kolektivne akcije s ciljem stvaranja »željenoga« društvenog poretka. Shodno tomu, ako u kriznim društvenim situacijama bitni »lokalni« akteri i institucije, koji su značajno povezani s dinamikom »lokalnih« polja društveno-političkog djelovanja, potaknu aktivaciju reprezentacija društvenosti koje pomažu očuvati zajedništvo i toleranciju, a ne stvaranje podjela, zatvaranje etničkih granica i mobilizaciju na etničkoj osnovi, vjerojatnije je da do značajne društvene dezintegracije tih zajednica neće doći. S druge strane, ako ti akteri ili institucije djeluju u suprotnom smjeru, vjerojatnije je da će se u kontekstu kriznih situacija generirati etničke podjele, napetosti i sukobi te da će nastupiti društvena dezintegracija.

U prilog prethodnim zaključcima idu i nalazi rijetkih istraživanja koja su analizirala uzroke nejednakih iskustava (dez)integracije višetničkih gradova/općina. Varshney (2002: 9–10) u svojoj studiji etničkih odnosa u Indiji zaključuje da upravo postojanje »lokalnih« asocijacija i mreža civilnog društva koje prelaze granice etničkih skupina (Hindusa i Muslimana) pomaže višetničkim zajednicama, da u kriznim situacijama odole unutarnjim i izvanjskim »impulsima« dezintegracije, spriječe zatvaranje etničkih granica, radikalnu polarizaciju među stanovništvom i eskalaciju etničkog nasilja. Istražujući uzroke nejednakih iskustava (dez)integracije višetničkih gradova u bivšoj Jugoslaviji Katunarić (2006: 464–469), te Katunarić i Banovac (2004: 194–197) upućuju na veliku ulogu lokalnih političkih vodstava i medija u tom procesu. Pokazuju da su višetnički gradovi u kojima su ti akteri uspjeli umanjiti učinak nacionalističkog diskursa političkih centara, uspjeli spriječiti ekstremiste i provokatore da potaknu polarizaciju na etničkoj osnovi te uspjeli očuvati diskurs zajedništva i povjerenja u društveno-političkom životu, a ujedno i uspjeli izbjeći značajnu druš-

tvenu dezintegraciju. Analizirajući uzroke nejednakih iskustava (dez)integracije višetničkih gradova u Hrvatskoj, Banovac (2009: 205–206) ističe važnost triju međusobno povezanih skupina čimbenika u generiranju tih iskustava. Prva i najvažnija vezana je uz djelovanja aktera »mira i sukoba«, druga uz postojeće kulturne i tradicijske mehanizme integracije lokalnog stanovništva, a treća uz povijesno-simboličke aspekte kolektivnih »memorija« prijašnjih međuetničkih odnosa. Ipak, budući da ističe kako djelovanje aktera, odnosno konkretni društveno-politički odnosi, koalicije i sukobi između elita iz političkih centara i elita iz lokalnih zajednica (područja), ima najveću ulogu u sprječavanju zatvaranja etničkih granica, povećanja etničke distance, radikalne polarizacije među etničkim skupinama i eskalacije sukoba, očito je da smatra kako upravo polja društvenog i političkog djelovanja imaju presudnu ulogu u oblikovanju nejednakih iskustava (dez)integracije višetničkih zajednica. Točnije, iako elementi kulturnih tradicija i kolektivnih sjećanja mogu imati veliku ulogu u tim procesima, ključno je to koriste li važni akteri u kontekstu novonastalih situacija te elemente kako bi očuvali suživot i međuetničku toleranciju ili kako bi potencirali podjele, polarizaciju i nastanak sukoba.

Na kraju, treba ustvrditi da su etnički odnosi i društvena (dez)integracija višetničkih područja složene i dinamične pojave čiji karakter ovisi o brojnim čimbenicima društvenog i političkog života. U tom smislu proizlazi da su Delanty i O'Mahony, te Brubaker u pravu kad ističu da je za razumijevanje i objašnjenje veze između opredmećivanja nacionalizma i karaktera društvene (dez)integracije višetničkih zajednica nužno etničnost i srodne društvene fenomene konceptualizirati na relacijski i dinamičan način. Tako se može razumjeti dinamiku međugre između svih relevantnih dimenzija društvenosti koji značajno oblikuju karakter procesa društvene (dez)integracije višetničkih zajednica. Naslanjajući se na iznesene teorijske pretpostavke i zaključke prezentiranih istraživanja, može se ustvrditi da proces (dez)integracije višetničkih područja treba uvijek objašnjavati kao rezultantu međugre formalno ili neformalno kodificiranih kategorizacija društvenog svijeta, silnica društvenih i političkih polja djelovanja koja ih distribuiraju i aktiviraju unutar javnih arena te reakcija koje šira javnost (ili neki njezin značajan dio) ima na te impulse. Ipak, budući da se ti procesi, zbog objektivnih ograničenja koja prate ratno stanje u nekoj državi, ne mogu uvijek izravno istraživati na lokalnoj razini, čini se da je naknadna analiza razlika između PBID i PSID na teorijski očekivanim

elementima društvenosti, odnosno na njihovim indikatorima, uz sva svoja ograničenja, upotrebljiva metoda putem koje se može doznati nešto više o dinamici društvene konstrukcije procesa društvene (dez)integracije višeetničkih područja i putem koje se može provjeriti ispravnost pretpostavki teorijskih modela koje taj proces žele objasniti.

LITERATURA

- Banovac, Boris (2009). »Imagining the Others – Dynamics of Conflict and Peace in Multiethnic Areas in Croatia«, *Revija za sociologiju*, 40[39] (3-4): 183–209.
- Banovac, Boris (2010). »Imagining Local Communities in Multiethnic Areas in Croatia: Roots of Conflict and Roots of Peace«, u: Karel Klíma i Gerald G. Sander (ur.). *Grund- und Menschenrechte in Europa*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, str. 125–151.
- Banovac, Boris (2012). »Institutional and Societal Aspects of Ethno-National Identification and Ethnic Conflict – A Contribution to the Historical Sociology«, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 33 (2): 525–549.
- Banovac, Boris, Katunarić, Vjeran i Mrakovčić, Marko (2014). »From War to Tolerance? Bottom-up and Top-down Approaches to (Re)building Interethnic Ties in the Areas of the Former Yugoslavia«, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 35 (2): 455–483.
- Banovac, Boris i Mrakovčić, Marko (2007). »Integracije i akteri: proturječnosti i izazovi«, *Migracijske i etničke teme*, 23 (4): 319–345.
- Berger, Peter L. i Luckmann, Thomas (1992). *Socijalna konstrukcija zbilje: rasprava o sociologiji znanja*. Zagreb: Naprijed.
- Brubaker, Rogers (1994). »Rethinking Nationhood: Nation as Institutionalized Form, Practical Category, Contingent Event«, *Contention*, 4 (1): 3–14, http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/brubaker/Publications/11_Rethinking_Nationhood.pdf.
- Brubaker, Rogers, Loveman, Mara i Stamatov, Peter (2004). »Ethnicity as cognition«, *Theory and Society*, 33 (1): 31–64. doi: 10.1023/B:RYSO.0000021405.18890.63
- Čulig, Benjamin, Kufrin, Krešimir i Landripet, Ivan (2007). *EU +? Odnos građana Hrvatske prema pridruživanju Republike Hrvatske Europskoj uniji*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i B.a.B.e.
- Delanty, Gerard i O'Mahony, Patrick (2002). *Nationalism and Social Theory: Modernity and the Recalcitrance of the Nation*. London: Sage.
- Hodžić, Alija (1991). »Etnocentrizam društvenih grupa i nacionalnih zajednica«, u: Mladen Lazić (ur.). *Položaj naroda i međunacionalni odnosi u Hrvatskoj: sociologijski i demografski aspekti*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, str. 115–128.
- Jović, Dejan (2012). »Hrvatski referendum o članstvu u Europskoj uniji i njegove posljedice za smanjeni Zapadni Balkan«, *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 9 (1): 163–182.

- Kalanj, Rade (1997). »Integracija i dezintegracija«, *Socijalna ekologija*, 6 (1-2): 141–159.
- Katunarić, Vjeran (1991). »Dimenzije etničke distance u Hrvatskoj«, u: Mladen Lazić (ur.). *Položaj naroda i međunacionalni odnosi u Hrvatskoj: sociološki i demografski aspekti*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, str. 129–139.
- Katunarić, Vjeran (2006). »Mirna područja u konfliktnom okruženju: usporedba slučajeva gradova u Indiji i bivšoj Jugoslaviji«, u: Ljubiša Mitrović, Dragoljub B. Đorđević i Dragan Todorović (ur.). *Kultura mira i geokultura razvoja Balkana: teorijsko-metodološke osnove makro-projekta »Kultura mira, identiteti i međuetnički odnosi u Srbiji i na Balkanu u procesu evrointegracije«*. Niš: Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu, Institut za sociologiju, str. 461–474.
- Katunarić, Vjeran (2007). »Oblici mira u multietničkim sredinama«, *Migracijske i etničke teme*, 23 (4): 391–408.
- Katunarić, Vjeran (2010a). »The Elements of Culture of Peace in some Multiethnic Communities in Croatia«, *Journal of Conflictology*, 1 (2): 1–13.
- Katunarić, Vjeran (2010b). »(Un)Avoidable War: Peace and Violent Conflict in Multiethnic Areas in Croatia«, *Revija za sociologiju*, 40 (1): 5–29.
- Katunarić, Vjeran i Banovac, Boris (2004). »Conflict and Peace in Multiethnic Cities of the Former Yugoslavia: A Case Study«, u: Milan Mesić (ur.). *Perspectives of Multiculturalism: Western and Transitional Countries*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Croatian Commission for UNESCO, str. 181–200.
- Lockwood, David (1964). »Social and System Integration«, u: George K. Zollschan i Walter Hirsch (ur.). *Explorations in Social Change*. London: Routledge & Kegan Paul, str. 244–257.
- Mrakovčić, Marko (2010). »(Dez)integracija i povjerenje u institucije u višetničkim zajednicama Hrvatske«, *Revija za sociologiju*, 40 (2): 157–184.
- Mrakovčić, Marko (2013). »Doprinosi sociološke teorije konceptualizaciji (dez)integracije društva«, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 34 (2): 1043–1072.
- Rydgren, Jens (2007). »The Power of the Past: A Contribution to a Cognitive Sociology of Ethnic Conflict«, *Sociological Theory*, 25 (3): 225–244. doi: 10.1111/j.1467-9558.2007.00306.x
- Sekulić, Duško (2010). »The Authoritarian Dynamics: Areas of Peace and Conflict and the Theory of Authoritarian Dynamics«, *Revija za sociologiju*, 40 (1): 31–53.
- Sekulić, Duško (2011). »Vrijednosno-ideološke orijentacije kao predznak i posljedica društvenih promjena«, *Politička misao*, 48 (3): 35–64.
- Sekulić, Duško (2012). »Društveni okvir i vrijednosni sustav«, *Revija za sociologiju*, 42 (3): 231–275. doi: 10.5613/rzs.42.3.1
- Sekulić, Duško, Hodson, Randy i Massey, Garth (2004). »Rat i tolerancija«, u: Duško Sekulić i sur. *Sukobi i tolerancija: o društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracija*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo, str. 135–172.

- Skledar, Nikola (1999). »Etničnost i kultura«, u: Jadranka Čačić-Kumpes (ur.). *Kultura, etničnost, identitet*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo, str. 41–50.
- Tomić-Koludrović, Inga (1999). »Pojam integracije u suvremenim sociološkim teorijama«, u: Ivan Grubišić i Siniša Zrinščak (ur.). *Religija i integracija*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 11–29.
- Varshney, Ashutosh (2002). *Ethnic Conflict and Civic Life: Hindus and Muslims in India*. New Haven, Conn. i London: Yale University Press.
- Žunec, Ozren (2008). »Socijalna konstrukcije pobune Srba u Hrvatskoj 1990.–1995. godine«, *Časopis za suvremenu povijest*, 40 (1): 33–46.

Ethno-nationalism, Social (Dis)integration and Positioning towards the Ethnic »Other« in Multiethnic Areas in Croatia

Marko MRAKOVČIĆ

Faculty of Law, University of Rijeka, Croatia

mrmakovcic@pravri.hr

The paper analyzes the link between ethno-nationalism and (dis)integration of multiethnic areas. The first section presents Delanty's & O'Mahony's Fields of Nationalist Activity Model and Brubaker's Cognitive perspective. The author deems that these theoretical approaches can explain the causes of unequal experience of (dis)integration of multiethnic areas arising from the context of ethnic tensions in the wider region. In the second section of the paper, the hypotheses derived from the mentioned theoretical approaches were tested using data collected in a survey that was conducted on a sample from six multiethnic Croatian cities/municipalities. The results show that the openness of ethnic boundaries in all of the measured aspects was greater in the areas that have not experienced significant social disintegration compared to those that have. Taking into account the presented theoretical assumptions, findings from the previous research and the results of this study, it was concluded that different experiences of (dis)integration of multiethnic areas were not formed by the characteristics of ethnic groups *per se*, but rather by the dynamics of social and political fields of activity.

Key words: ethno-nationalism, social (dis)integration, openness of the ethnic boundaries, coexistence, multiethnic areas